

KAPITAYAN SAJRONE CERBUNG “ESEM ING LINGSIR SORE”
ANGGITANE NARYATA : TINTINGAN ANTROPOLOGI SASTRA

Sa’ad Baharuddin Mukhib

Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa) Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Surabaya
Saadmukhib88@gmail.com

Dra. Sri Sulistiani, M. Pd

Dosen Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa) Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Kapitayan iku ana sakupenge masyarakat Jawa lan isih diyakini lan dipercaya kanthi bener lan nyata kayata gugon tuhon. Kapitayan kang tuwuh ing masyarakat bisa uga kawedhar ing sawijine karya sastra, kayata ing cerbung *Esem ing Lingsir Sore* anggitane Naryata. Naryata minangka salah sawijine sastrawan utawa pengarang Jawa kang isih ngasilake maneka warna karya sastra basa Jawa. Cerbung *Esem ing lingsir sore* nyritakake kapitayan bab katresnane Prayit lan Uni kang isih sedulur misanan. Katresnane Prayit lan Uni ora oleh palilah saka wong tuwane, jalaran wong tuwane percaya yen nikahan sedulur pancer wali bakal nekake balak. Adhedhasar karo kapitayan kasebut, mula penlitèn iki bakal diteliti kanthi tintingan antropologi sastra.

Salaras karo andharan ing ndhuwur, underane panlitèn yaiku; (1) Kepriye struktur pambangune cerbung EILS anggitane Naryata?; (2) Kepriye wujud kapitayan sajrone cerbung EILS anggitane Naryata?; (3) Kepriye tanggapane masyarakat tumrap kapitayan kang ana ing cerbung EILS anggitane Naryata?. Panlitèn iki mujudake panlitèn *kualitatif deskriptif* kanggo ngrembug uga ngandharake gegambarane pakaryan lan konflik sajrone crita sambung *Esem ing Lingsir Sore*. Sajrone ngandharake lan njlentrehake data digunakake metode deskriptif analisis kanthi tintingan antropologi sastra.

Adhedhasar asile panlitèn. Wujud Kapitayan-kapitayan kang isih diugemi dening masyarakat sajrone cerbung Eils yaiku; (1) Kapitayan marang gugon tuhon, yaiku kapitayan marang nikahan sadulur pancer wali kang ora oleh dileksanakake. Nikahan sedulur pancer wali nduweni wewaler yaiku bapake sing lanang bakal mati; (2) Kapitayan marang dhukun; (3) Kapitayan marang ilmu petangan. Panlitèn iki nduweni pamawas saka masyarakat Jawa kang bakal ndhudhah kapitayan masyarakat babagan kapitayan sajrone cerbung EILS. Cara kanggo ndhudhah kapitayan yaiku kanthi cara nyebarake angket. Adhedhasar dhata lan andharan kasebut, bisa didudut yen para responden kang ngisi angket adhedhasar pakaryan kang ditindakake saben dinane kanthi jumlah responden 50 respondhen kaperang wiwit pelajar lan mahasiswa 23 responden, wiraswasta 12 responden, lan pegawai 15 responden. Asil saka angket kasebut bisa didudut yen satemene masyarakat Jawa isih ngugemi kapitayan gugon tuhon nenikahan sadulur pancer wali lan kapitayan petungan dina becik.

Kata Kunci: kapitayan, antropologi sastra, nikahan

PURWAKA

Lelandhesane Panlitèn

Adat nikahan Jawa uga nduweni paugeran-paugeran tartamtu sing beda karo paugeran-paugeran tlatah liyane. Paugeran-paugeran sing beda iku ditindakake dening masyarakat Jawa kanthi turun-temurun saengga ngasilake salah sawijine tradhisi sing dipercaya dening masyarakat Jawa. Nikahan Jawa nduweni paugeran sing ora tinulis nanging isih dipercaya dening masyarakat Jawa, kayata lan kabudayan Jawa mau akeh kang kawedhar ana sajrone karya sastra. Salah siji karya sastra sing ngrembug babagan gugon tuhon ing nenikahan yaiku ana ing cerbung *Esem Ing Lingsir Sore* (kang sabanjure dicekak EILS) anggitane Naryata.

Naryata sing jeneng asline Sunaryata lair ing Nganjuk 17 April 1955 minangka salah sawijine panganggit karya sastra modern. Karya sastrane wis akeh sumebar ing jagading kalawarti Jawa. Karya sastra sing wis tau dibukokake, yaiku *Antologi Gurit*, *Amrike Kembang Kopi*. Saliyane iku, isih ana karya sastra kang

ora oleh rabi kanthi arah ngalor ngulon, ora oleh rabi karo dulur misanan, ora oleh rabi antarane wage lan paing (ge ing), omahe adhep-adhepan, mlumah murep, lan isih akeh paugeran-paugeran liyane sing isih dipercaya. Malah akeh wong Jawa sing isih percaya yen wong sing nerak paugeran kang wis ditemtokake bakal nampa wewaler. Sesambungan antarane manungsa arupa cerkak-cerkak sing akeh kapacak ing *Panjebar Semangat* lan *Jayabaya*. Mula lumrah yen panganggit nduweni pengalaman kang luwih anggone nganggit karya sastra. Cerbung EILS iki minangka salah sawijine karya sastra sing wis diasilake dening pangripta. Cerbung EILS iki ana gegayutane karo kabudayan sing tuwuh ing masyarakat. Kabudayan mau arupa anane kapitayan ing masyarakat. Kapitayan sing ana ing cerbung EILS yaiku arupa Gugon tuhon nenikahan antarane sadulur misanan sing wis nandang katresnan lan nduweni pepenginan mbangun balewesama. Nanging wong tuwane

ora setuju marang ningkahan iku mau, amarga isih ana sesambungan sedulur. Wong tuwane isih percaya marang gugon tuhon sing sapa wonge nikahan karo sedulur misanan bakal nampa wewaler. Adhedhasar andharan iku bisa dingerteni yen masyarakat Jawa sing isih percaya marang kapitayan kang arupa gugon tuhon. Amarga cerbung iku medharake babagan kapitayan, mula bakal dionceki kanthi tintingan antropologi sastra. Panliten antropologi sastra menehi kawigaten tumrap manungsa minangka agen kultural (budaya), sistem kekerabatan, sistem mitos, lan pakulinan-pakulinan liyane (Ratna, 2011:353).

Teori antropologi sastra dumadi saka disiplin ilmu antropologi minangka ilmu ngenani manungsa sajrone masyarakat, lan sastra minangka gegambaran panguripane manungsa. Aspek-aspek antropologis kang ana sajrone karya sastra kaya kang diandharake dening Sudikan (2007:6), yaiku sistem kaweruh, adat-istiadat, sistem kekerabatan, sistem panjangkepe urip, lan teknologi, pegawean, seni, uga sisitem kapitayan lan agama.

Saka andharan kasebut, kang bakal diandharake ing panliten iki yaiku ngenani kapitayan lan gugon tuhon sajrone cerbung EILS kanthi tintingan antropologi sastra. Saliyane iku kanggo ndhudhah kapitayan cerbung EILS ing masyarakat nggunakake pamawas resepsi sastra. Resepsi asale saka tembung Latin, *reciperre* ateges nampa utawa kanikmatan sajrone mahami karya sastra dening pamaos (Endraswara, 2003:118). Resepsi digunakake kanggo mangerteni tanggepan pamaos utawa masyarakat tumrap sawijine karya sastra. tanggepan iku mau banjur dicocokake karo karya sastra.

Adhedhasar lelandhesan panliten mau, mula undherane yaiku; (1) Kepriye struktur pambangune cerbung EILS anggitane Naryata?; (2) Kepriye wujud kapitayan sajrone cerbung EILS anggitane Naryata?; (3) Kepriye tanggapane masyarakat tumrap kapitayan kang ana ing cerbung EILS anggitane Naryata?.

Antropologi Sastra

Jagad antropologi mujudake ilmu kang ngrembug babagan makhluk *anthropos* utawa manungsa minangka sawijining integrasi saka maneka ilmu sing nyinaoni babagan perkara-prekara sing mligi ngenani manungsa (Koentjaraningrat, 1980: 1). Panemu liya uga diandharake Ratna (2011: 351) kanthi definitif antropologi sastra iku studi ngenani riptan sastra lan relevansi karo manungsa (*anthropos*). Antropologi dhewe bisa kaperang dadi rong werna yaiku antropologi fisik lan antropologi kultural. Antropologi sastra gegayutan karo antropologi kultural, kanthi riptan-riptan kang diasilake dening manungsa kayata: basa, religi, mitos, sejarah, hukum, adat istiadat, lan karya seni mligine karya sastra.

Endraswara (2003: 109) nggolongake antropologi sastra sajrone *pamerakan arketipal* yaiku tintingan riptan sastra kang ngrembug bab warisan budaya ing wektu kapungkur. Warisan budaya kasebut bisa kagambar sajrone riptan-riptan sastra klasik lan modern. Miturut Bernard (sajrone Endraswara

2003:109) panliten antropologi sastra nduweni sumber ing telung bab, yaiku a) manungsa, b) artikel ngenani sastra, lan c) bibliografi. Saka katelu sumber data iku bisa didadekake dhasar panliti sastra kanggo njlentrehake makna kang kinandhut sajrone karya sastra.

Endraswara (2003: 107) ngandharake panliten antropologi sastra munjerake panlitene ing rong bab. Sapisan nliti tulisan-tulisan etnografi kang nduweni nuansa sastra kanggo mangerteni aspek-aspek estetike. Kaloro, nliti riptan sastra saka pamawase etnografi, yaiku kanggo mangerteni aspek-aspek budayane bebrayan umum. Miturut Endraswara (2003: 110) trap-trapan sajroning analisis antropologi sastra, yaiku:

- 1) Panliti luwih dhisik kudu nemtokake karya sing akeh nyuguhake aspek-aspek etnografis. Bahan tintingan kudu bener-bener ngenani tradisi kang wis diugemi dening panganggone;
- 2) Kang ditliti yaiku ngenani pengrasa, gagasan, falsafah, lan premis-premis bebrayan kang ana sajroning karya sastra. Maneka warna gugon tuhon, legenda, dongeng, sarta samubarang gaib uga digatekake banget dening panliti;
- 3) Kudu digatekake ngenani struktur crita saengga bakal diweruhi bab-bab apa kang njalari para maos percaya marang karya sastra kasebut;
- 4) Sabanjure, analisis nengake ngenani simbol utawa tandha-tandha ritual sarta bab-bab tradisi kang ndadekake maneka warna masyarakat sajroning sastra kasebut.

Aspek-aspek antropologis sajroning karya sastra, yaiku sistem kawruh, adat-istiadat, sistem kekerabatan, sistem piranti urip lan teknologi, mata pencaharian, seni, sarta sistem kapercayan lan agama (Sudikan, 2007:6). Pamawas liya ngandharake yen antropologi yaiku ilmu sing nduweni usaha kanggo nggayuh pangertene makhluk, manungsa kanthi nyinaoni maneka warna wujud fisik, kapribadhen, masyarakat, sarta kabudayane (Koentjaraningrat, 1984:10).

Kapitayan Jawa

Kapitayan yaiku anggepan utawa keyakinan yen samubarang kang dipercaya iku bener lan nyata (KBBI, 1996:753). Panemu liya diandharake dening Endraswara (2003:38) ngandharake kapitayan minangka paham kang asipat dogmatis (manut) kang kabentuk sajrone adat istiadat panguripan saben dina saka maneka warna suku bangsa kang percaya marang apa kang dipreceya dening leluhur.

Masyarakat Jawa isih ngugemi kapitayan-kapitayan Jawa. Kapitayan iku nduweni daya pangaribawa tumrap panguripane wong Jawa. Gugon tuhon salah siji conto kapitayan Jawa sing isih diugemi dening masyarakat. Hardjowirogo (1980: 117) ngandharake yen salah sawijine daya pikir kanthi alon nanging pesthi ngowahi masyarakat Jawa sing tradhisional dadi masyarakat Jawa kang modern kanthi ndheleng gugon tuhon ora pati nduwe daya lan kuwasa kaya sadurunge, nanging minangka salah sijine daya kang sethitik thitik isih dipercaya dening masyarakat

amarga pikir lan nalare wis ora bisa menehi jawaban saka salah sawijine perkara masyarakat, saengga ndadekake gugon tuhon minangka cekelane. Andharan kasebut nuduhake yen masyarakat Jawa wiwit tradhisional nganti modern isih ngugemi lan percaya marang anane gugon tuhon.

Kapitayan liya uga isih diugemi masyarakat Jawa. Nalika wong Jawa isih percaya marang anane dina becik lan dina ala. Suwarni & Widayati (2006:13) ngandharake yen masyarakat Jawa mesthi nggoleki wektu sing apik (dina, wulan, taun) nalika nglakoni uripe kayata nikahan, ngadekake omah, usaha, khitan lan upacara-upacara liyane supaya slamet lan lancar. Wong Jawa uga ngadohi wektu “nass” utawa waktu sing ora apik. Yen “nass” iku mau dilanggar bakal mujudake perkara-perkara sing ala utawa cilaka, nanging yen kepeksa dilakoni masyarakat Jawa kudu nganakake tebusan arupa slametan.

Saka andharan kasebut, kapitayan masyarakat Jawa isih ana gegayutane karo adat istiadat sing isih ngrembaka lan diugemi masyarakat Jawa. Kapitayan-kapitayan iku yen diterak bakal nampa wewaler. Kapitayan sing diugemi masyarakat Jawa, kaya gugon tuhon, ilmu petungan, dina ala lan dina becik.

Landhesane Teori

Teori nduweni piguna kanggo menehi arah panliten marang panliti. Panliten iki kapunjerake kanthi tintingan antropologi sastra. Teori antropologi uga digunakake ing panliten iki. Kaya kang diandharake dening Endraswara (2003: 109) nggolongake antropologi sastra sajrone *pamerakan arketipal* yaiku tintingan reriptan sastra kang ngrembug bab warisan budaya ing wektu kapungkur. Warisan budaya kasebut bisa kagambar sajrone reriptan-reriptan sastra klasik lan modern. Salah siji wujud warisan budaya ing reriptan sastra kawujud crita kang ngrembag perkara nikahan Jawa.

Kanggo ndhudhah unsur-unsur sajrone karya sastra iku mau mbutuhake teori struktural. Teeuw (1988:135) ngandharake yen analisis karya struktural ditujokake kanggo nintingi karya sastra kanthi rinci, tliti, lan premati, saengga bisa mangerteni karya sastra kanthi sawutuhe. Unsur-unsur kang dominan ing kene yaiku tema, alur, paraga, lan setting.

Kanggo mawas ngenani pernikahan ing masyarakat Jawa digunakake pamawase Koentjaraningrat (1994:92) kang ngandharake yen pernikahan iku ora mung nyawijekake rong kapribadhen sing beda, nanging uga ndadekake media kanggo nyawijekake wong tuwa kekarone, lan sadulure dhewe-dhewe. Nikahan kang kawedhar ana crita kang ngemu perkara-perkara sing isih sesambungan karo kapitayan masyarakat kayata dina apik lan ala, oleh lan orane jejodhowan, lan wewaler liyane kang isih dipercaya masyarakat Jawa.

Wujud kapitayan nggunakake panemune Endraswara (2003:38) ngandharake yen kapitayan minangka paham kang asipat *dogmatis* (manut) kang kabentuk sajrone adat istiadat lan urip saben dina saka maneka suku bangsa kang percaya marang apa kang dipercayani marang leluhure. Wujud kapitayan iki, kayata kapitayan gugon tuhon, kapitayan dhukun, lan ilmu

petungan. Panemu ahli liya lan teori-teori liya kang isih ana sesambungan karo panliten uga dilebokake kanggo nyengkuyung panliten iki.

METODE PANLITEN

Panliten ngenani *Kapitayan Sajrone Cerbung “Esem Ing Lingsir Sore”* mujudake Panliten kualitatif ing panliten iki nggunakake metodhe dheskriptif. Aminuddin (1990:62) ngandharake metodhe dheskriptif yaiku sawijine metode kang digunakake kanggo panliten adhedhasar kasunyatan sajrone kadadeyan (fenomena) lan urip saben dinane para panutur, saengga kang diasilake arupa andharan. Ratna (2004:53) ngandharake yen metodhe panliten bisa diasilake kanthi nggabungake rong metodhe, kanthi syarat rong metodhe kasebut isih sinambungan utawa ora sesilangan, mula panliten kualitatif iki bisa digabungake kanthi sebutan metodhe dheskriptif kualitatif.

Sumber dhata ing panliten iki yaiku cerbung EILS anggitane Naryata. Cerbung iki kapacak ing kalawarti Panjekar Semangat wiwit edhisi 35 minggu IV wulan Agustus 2011 nganti edhisi 51 minggu III wulan Desember 2011. Cita iki kapacak ing rubrik crita sambung (cerbung) kang kaperang dadi 17 seri.

Dene dhata primere utawa dhata utama kang digunakake arupa tembung lan ukara-ukara lan paragraf kang arupa cecaturan utawa naratif kang nggambarake struktur pambangun, kapitayan masyarakat kang ngrembaka ing cerbung EILS. Kanggo nyengkuyung digunakake dhata skundhere, yaiku buku-buku teori, lan panliten kang saemper kang tujuwane supaya panliten iki ora owah saka sakawit.

Sawise nemtokake dhata kang arep dianalisis, banjur dhata-dhata kasebut dikumpulake sarana tata cara tartamtu kang diarani tata cara ngumpulake dhata. Tujuwan utama yaiku ngumpulake sakabehe dhata kang bakal dionceki sajrone panliten. Tata cara ngumpulake dhata ing panliten iki yaiku teknik studi kapustakan, maca, nyatet lan angket kanggo ndhudhah kapitayan ing masyarakat.

Instrumen ing cerbung EILS anggitane Naryata iki kang dadi instrumen yaiku panliten dhewe. Wiwit panliten dhewe kang bisa mutusake dhata apa kang arep digunakake ing panliten iki.

Analisis ing panaliten iki nggunakake metode hermeneutika. Kanthi estimologi asale hermeneutika asaka basa Yunani kang tegese nafsirake utawa nginterpretasikake. Karya sastra perlu ditafsirake amarga karya sastra dumasika saka basa, lan sajrone basa akeh makna kang ora diwedharake kanthi langsung, utawa pancen ora diwedharake kanthi langsung (Ratna, 2011:45).

ANDHARAN ASIL PANLITEN

Wujud Kapitayan Sajrone Cerbung EILS

Kapitayan yaiku anggapan utawa keyakinan yen samubarang kang dipercayani iku bener lan nyata. Kapitayan-kapitayan iku mau tuwuh ing sakupenge masyarakat, kaya dene kapitayan Jawa. Kapitayan Jawa nganti saiki isih dipercaya lan diugemi dening masyarakat Jawa. Kapitayan iku mau uga diandharake

ing cerbung EILS anggitane Naryata. Wujud kapitayan kang ana ing cerbung EILS, yaiku gugon tuhon, percaya marang dhukun, percaya dina becik utawa ilmu petungan. Kabeh wujud kapitayan iku mau diandharake ing ngisor iki.

Kapitayan Marang Gugon

Umume gugon tuhon iki tuwuh saka kapitayane masyarakat Jawa kang isih oleh pangaribawan kapitayan animisme lan dinamisme. Pakulinan mikir ngenani bab-bab kang mistis gegayutan karo saperangan barang lan prastawa banjur nuwuhake pamikiran kanggo nglakoni tumindak irrasional.

Wong Jawa jaman biyen percaya lan yakin marang mitos, dongeng kang durung mesthi benere lan nyata, salah sijine yaiku gugon tuhon kang uga kalebu irrasional. Padmosoekotjo (1953 :69) ngandharake gugon tuhon bisa ateges tembung watak kang maknane wewatekan kang gampang nggugu lan mituhu marang gunem utawa dedongengan, kang pancene mono ora prelu ginugu lan pinituhu. Adhedhasar sipate gugon tuhon saiki mung kanggo pitutur utawa panjangkep utawa pandhangan urip. Conto gugon tuhon kang tuwuh ing masyarakat, kayata “aja ngidoni sumur, mundhak suwing lambene”. Gugon tuhon kang kaya iku mau wis sumebar ing masyarakat, nanging saiki mujudake pitutur kang becik supaya ora ana wong kang ngidoni sumur kang dadi sumber banyu panguripan. Dadi guwing iku mujudake pemikiran sing irrasional utawa ora tinemu nalar. Yen dipikir kanthi rasional idu iku barang reged, lan banyu ing jero sumur iku banyu kang resik kang nduweni piguna kanggo masak, ngombe, lan adus. Yen banyu ing sumur iku diidoni mula ndadekake banyu ing sumur iku mau reged lan ora apik yen digunakake saben dina. Gugon tuhon kang kaya mangkono iku isih dipercaya dening masyarakat.

Gugon tuhon uga bisa tuwuh ing nikahan. Nikahan minangka kedadeyan sing paling penting ing uripe manungsa. akeh manungsa sing pengen ngabadekake nikahane iku kanthi nganakake upacara sing mewah, mangrong-magrong kanthi ngundhang kanca-kancane. Nikahan uga bisa mujudake gugon tuhon kang ora oleh ditindakake. Mungguhe wong Jawa, yen gugon tuhon nikahan iku mau ditindakake bakal nekakake wewalar utawa balak. Conto nikahan Jawa sing bisa nekakake wewaler yaiku nikah kanthi arah ngalor ngulon, yaiku manten lanang karo manten wadon kanthi arah ngalor ngulon. Mungguhe wong Jawa nikahan iki pra oleh dileksanakake amarga arah ngalor ngulon iki nduweni teges arah ngalor ngulon iku ujure wong mati. Mula arah ngalor ngulon iki ora oleh ditindakake merga bakal nekakake wewaler utawa cilaka. Ora mung ngalor ngulon wae, nikah anak mbarep utawa anak nomer siji ora oleh nikah karo anak nomer telu. Miturut wong Jawa yen nikahan iki tetep dileksanakake mbesok bakal sengsara lan cilaka. Nanging yen dideleng saka agama Islam ora ana sesambungan antarane anak mbarep karo anak nomer telu lan uga agama ora nglarang nikahan iku mau. Ana salah siji maneh nikahan Jawa sing ora oleh dileksanakake yaiku Nikah karo sedulur misanan kang biasa diarani nikah sedulur pancer wali. Nikahan iki uga

kalebu gugon tuhon kang nekakake wewaler yen dilanggar, kaya kedadeyan ing crita cerbung EILS anggitane Naryata.

Cerbung iki ngangkat babagan nikahan sadulur pancer wali, yaiku ora oleh rabi utawa mbangun bale wisma karo sadulur misanan. Anggepane wong Jawa iku kalebu gugon tuhon sing kudu didohi amarga nggawa akibat sing ora apik, yaiku wong tuwane bocah lanang bisa-bisa mati. Crita ing EILS iki, Prayit lan Uni sadulur misanan sing kajiret taline asmara lan kepingin mbangun bale wisma. Wong tuwane bocah kekarone ora sarujuk amarga yen dileksanakake bakal nampa balak. Bab iku kaya pethikan-pethikan ing ngisor iki.

“Windi meneng maneh. Mbokmenawa apa sing dikandhakake Rina mau ana benere. Lan windi lagi ngerti menawa miturut adat Jawa ngenam katresnan marang sadulur misanan mono ora diolehi. Kamangka sadurunge Windi nganggep yen bab ngono iku iku lumrah. Lan saupama kadadeyan temenan Prayit pacaran karo Uni banjur nganti nikahan, Windi ya setuju banget. Nanging bareng saiki ngerti saka Rina yen niturut adat Jawa ngono iku sing diarani sedulur pancer wali lan mujudake larangan kanggone wong Jawa, panemune Windi banjur seje. Apamaneh wiwit saka simbah, pakdhe, lan bapakne dhewe yen prekara sesurupan bab kejawen lan theg kliwere etung-etungan Jawa ngono jan mumpuni banget”. (kaca 19, PS EILS No. 03, 2011).

Pethikan kasebut nggambarake yen Prayit karo Uni kan isih sadulur misanan kang nduweni sesambungan yaiku ana sesambungan katresnan kaya dene priya lan wanita biyasa salumrahe. Sesambungan iku mau yen diterusake nganti nikahan bakal nerak wewaler kang diarani sadulur pancer wali sing ora oleh urip bebarengan tumrape masyarakat Jawa. Apa maneh kaluwargane Prayit lan Uni wiwit simbahe, lan pakdhe isih ngugemi banget marang kapercayan Jawa iku lan sing bakale bakal nolak utawa ora setuju marang sesambungan Prayit lan Uni.

Wiwit Prayit lan Uni ketemu karo Windi ing restoran Cincim, dheweke dadi bingung. Prayit kuwatir yen Windi ngerti sesambungane karo Uni sing luwih saka dulur misanan. Prayit kuwatir yen Windi ngerti banjur matur menyang bapak ibuke, lan matur menyang simbahe. Babagan iku mau kaya pethikan ing ngisor iki.

“Saploke ketemu Windi ana rumah makan Cincim kae atine rada goreh. Prayit kuwatir Windi nduweni panganggep beda sing seje marang sesambungane antarane dheweke lan Uni. Sebab mripate Windi kaya-kaya tansah ngawasi apa wae sing ditindakake marang Uni. Muga-muga mung pangrasane dhewe wae. Nanging saupama Windi ngerti banjur matur menyang bapak ibune, luwih-luwih nganti simbahe pirsak lak ya sida gawat temenan”. (kaca 20, PS EILS No. 03, 2011)

Pethikan kasebut nggambarake kaya ngapa kuwatire Prayit yen Windi matur marang wong tuwane lan marang simbahe. Apa maneh simbahe Prayit iku kalebu wong sing isih ngugemi banget marang kabudayan Jawa, tamtu wae simbahe bakal nolak marang sesambungane Prayit lan Uni. Prayit dadi kelingan marang kedadeyan dina riyaya ing daleme simbah. Wektu iku kabeh padha nglumpuk ing daleme simbahe, kaya adate wong Jawa umume yen dina riyaya iku kabeh kaluwarga padha nglumpuk ana ing daleme simbahe sing paling sepuh saperlu temu kangen simbah marang anak-anake lan putu-putune sarta ora lali nyambung tali paseduluran. Ora mung iku wae, biasane yen wis padha nglumpuk uga nyritakake kedadeyan-kedadeyan sing biyen tau dialami utawa *nostalgia*. Semono uga kaluwargane Prayit, kabeh kaluwargane padha nglumpuk ana daleme simbah. Kabeh dulur-dulure saka sak njabane kutha Nganjuk uga padha nglumpuk ing daleme simbah.

Nalika iku ada sedulur saka Mediu arep ngaturi simbah yen arep nduwe kersa mantu lan nyuwun pangestu, nanging simbah kakung malah ora sarujuk marang nikahan iku mau amarga isih kalebu sadulur pancer wali. Simbah uga ngendikan yen bisa nikahan iku mau dibatalake lan ora usah diterusake. Mangerteni iku, Prayit tansaya bingung karo nasibe sesambungane karo Uni. Sedulure mau tansaya gela nanging mung meneng wae. Kutipan kaya ing ngisor iki.

“Simbah kakung lan bapake Prayit malah maringi panemu supaya sesambungan sing arep pala krama mau dibatalake. Sadulur sing rawuh saka Mediu mau sajak gela marang ngendikane mbah kakung”. (kaca 47, PS EILS No. 03, 2011)

Pethikan kasebut nggambarake yen simbah kakung lan bapake Prayit ora sarujuk marang sesambungane dulure saka Madiun sing arep duwe gawe jalaran isih sedulur misanan. Simbah lan bapake prayit percaya marang kapitayan Jawa nikah sadulur pancer wali sing bakal nekakake balak yen ditindakake. Senajan kaluwargane ora sarujuk marang nikahan sadulur pancer wali, nanging Prayit lan Uni wis kadhung nandhang katresnan sing ora bisa dipisahake.

Wong tuwa kekarone ora sarujuk marang sesambungane anak-anake. Dikaya ngapa Prayit tetep pengen mbangun bale somah masiya sing diadhepi dhisik bapake kang nduweni watek disiplin, temen, jujur lan teges sing bakal nolak sesambungane dheweke karo Uni. Kaya pethikan ing ngisor iki.

“Prayit, kekarepanmu pancen kenceng. Kowe pancen lanang tenan. Naning ngertiya, bapak ora bakal menehi pangestu marang kekarepanmu. Rungokna sepisan maneh, bapak ora arep aweh idi pangestu marang kekarepanmu. Ngerti?” (kaca 20, PS EILS No. 11, 2011).

Pethikan kasebut nggambarake watake bapake Prayit sing keras lan teges. Bapake prayit ora gelem menehi pangestu marang sesambungane anake. Prayit ora mung meneng wae, dheweke tetep ngupaya supaya bisa antuk

idi pangestu saka wong tuwane. Kekarepane Prayit sing gedhe iku mau ora digagas wong tuwane. Wong tuwane uga tetep kukuh marang pandhiriyane kang ngugemi kapitayan nikah sedulur pancer wali kang bisa nekakake balak, mula wong tuwane tetep ora bakal wenehi idi pangestu marang Prayit. Malah yen Prayit nerusake sesambungan nganti jejodhowan utawa nikahan karo Uni, bapake Prayit nuduh yen Prayit kepingin nyilakake bapake. Kaya pethikan ing ngisor iki:

“Tresna? Kowe aja mung nuruti karepmu dhewe. Pikiren akibate kowe rak wis ngerti ta? Yen kowe mbeguguk, ateges kowe, anaku dhewe, tega menyang aku, wong tuwamu iki. Anaku dhewe kepingin nyilakakake aku.” (kaca 20, PS EILS No. 11, 2011).

Pethikan kasebut nggambarake kaya ngapa dukane bapake Prayit yen Prayit isih mbacutake sesambungane karo Uni. Kekarepane Prayit sing kuwat kaya mangkono uga diimbangi marang Uni. Dheweke uga ngupaya supaya antuk pangestu saka wong tuwane, nanging kahanan sing ditampa Uni ora beda adoh karo kahanan sing dialami dening Prayit. Nalika Uni nyuwun pangestu marang bapake, bapake Uni uga ora sarujuk marang sesambungane Uni karo Prayit. Bapake Uni malah-malah gelem ngusir Uni yen sesambungane karo Prayit diterusake nganti tekan nikahan. Pethikan cecaturan Uni lan bapake ing ngisor iki:

“Wis saiki gari milih salah siji, kowe abot wong tuwamu iki apa ngeboti Prayit?!”.
“Kula awrat kekalihpun”.

“Aku ora njaluk wangsulanmu saiki, nanging dakwenehi wektu seminggu. Pikiren dhisik sing jero. Yen wis nemu wangsulan mengko matura bapak. Embuh kepriye dadine mbesuk. Apa kowe isih dak aku anak apa ora gumantung marang kowe dhewe!”. (kaca 19, PS EILS No. 16, 2011)

Pethikan kasebut nggambarake yen bapake Uni menehi pilihan marang Uni supaya milih antarane wong ruwane sing wis ndhidhik awit cilik nganti gedhe apa milih Prayit wong kang ditresnani dening Uni. Pilihane Uni milih kekarone, wiwit Uni tresna banget marang wong tuwane nanging ora bisa diselaki maneh yen Uni uga tresna marang Prayit. Bapake kang krungu wangsulan kaya mangkono menehi wektu kanggo Uni supaya mikir kanthi bener lan pener. Yen Uni ora bisa ninggalake Prayit lan isih nerusake sesambungan karo Prayit, bapake Uni malah ora nganggep Uni anak. Patrapan kang kaya mangkono iku nggambarake yen bapake Uni ora sarujuk marang sesambungane anake karo Prayit.

Nikah sedulur pancer wali kang dialami dening Prayit lan Uni uga nduweni akibat utawa ila-ila. Mula wong tuwane Prayit lan Uni ora menehi idi pangestu. Prayit lan Uni uga sadhar banget ila-ila utawa balak apa kang bakal ditampa yen nerusake sesambungane karo Uni nganthi bale somah. Prayit lan Uni wis ngerti nalika ana

sadulur saka Madiun sing arep nduwe gawe lan jaluk idi pangestu marang simbah, nanging simbah ora menehi idi pangestu jalaran sedulur saka Madiun iku mau arep nikahake anake sing isih kalebu mesanan utawa nikah sedulur pancer wali kaya kahanan sing dialami Prayit saiki. Simbah uga ngendika marang sedulur saka Madiun mau supaya nikahan iku mau dibatalake.

“Menawi sampun mboten kening dipun penggak inggih kados pundi malih. Nanging kedahipun enget bilih ila-ila ngaten kalawau bilih dipun terak temtu badhe nuwuhake balak utawi alangan. Ingkang badhe nampi alangan sanes sinten-sinten, ning tiyang sepuhipun piyambak benjingipun” (kaca 47, PS EILS No. 03, 2011).

Ngendikane Simbahe Prayit kasebut nggambarake yen simbahe Prayit ora sarujuk marang nikahan sadulur pancer wali. Simbahe Prayit uga menehi weruh yen nikahan sadulur pancer wali iku nduweni balak utawa ila-ila sing bakal nemahi wong tuwane dhewe, yaiku bisa-bisa bakal tilar donya. Ora mung simbahe Prayit wae sing percaya marang balak nikah sedulur pancer wali. Bapake Prayit uga percaya marang anane balak nikah sadulur pancer wali. Mula bapake Prayit ora gelem menehi idi lan restu marang sesambungane Prayit lan Uni. Semono uga bapake Uni, uga ora gelem menehi pangestu, amarga weruh yen bapake Prayit mengkone kang bakal nampa balak saka sesambungane Prayit lan Uni.

Saking tresnane Prayit karo Uni lan pengin nerusake sesambungane nganti tekan bale wisma, Prayit ora percaya marang balak kasebut. Prayit lan Uni malah percaya marang Gusti kang maha kuwasa. Dheweke percaya yen urip lan pati iku mung karena kuwasane sing kuwasa ora karena adat utawa kapitayan kang kaya mangkono. Pamawas Prayit lan Uni kang kaya mangkono iku bisa ditemokake ing pethikan ngisor iki.

“Nanging Uni percaya karo sing dingendikakake pak lik yen bakal kedadeyan sedane wong tuwane awake dhewe saupama sesambungan iki diterusake?”

Uni gedheg “ora mas. Kita percaya marang Gusti Allah. Yen urip kita kabeh iki mung gumantung saka kersa-Ne. Ora merga sapa-sapa” (kaca 20, PS EILS No. 10, 2011).

Pethikan kasebut nggambarake yen Uni ora percaya marang wewaler utawa balak sing bakal ditampa dening bapake Prayit yen ta mbesuk sesambungane Prayit karo Uni diterusake nganti bale somah. Uni malah percaya marang Gusti Allah kang wus ngatur samubarang ing donya iki. Urip pati iku mung karena kersa-Ne ora ana jalaran saka sapa-sapa kang ateges kapitayan kang diugemi kaluwargane. Semono uga Prayit kang ora percaya bisa katiti ing pethikan ngisor iki.

“Mboten badhe bu. Mboten badhe wonten alangan. Sedaya kalawau namung saking kersanipun Allah

ingkang maha kuwaos. Kula mboten saged pisah kaliyan Uni bu” (kaca 20, PS EILS No. 11, 2011).

Pethikan kasebut ngandharake yen Prayit ora percaya marang wewaler nikahan sedulur pancer wali. dheweke nduweni panemu yen urip, pati, rejeki iku saka kersane Gusti Allah. Ora mung gara-gara kapitayan sing diugemi dening kaluwargane. Mula saka iku Prayit ora bisa pisah karo Uni. Dheweke tetep kepengin mbangun bale somah karo Uni nganti tumekane pati.

Prayit lan Uni kang ora oleh idi pangestu saka wong tuwane, tetep nerusake sesambungane. Kekarone kudu bisa nikah lan mbangun bale somah, mula kekarone golek dalan sing bisa nyawijikake kekarone. Kaya dene kedadeyan umum kang ana ing masyarakat yaiku nikah kanthi arah ngalor ngulon. Nikah iki bisa digoleki dalan sing apik yaiku kanthi cara mubeng liwat dalan mangetan banjur ngalor lan pungkasan mlaku kanthi arah ngulon. Cara iki dianggep bisa ngunturake balak kang bakal ditampa ing nikahan arah ngalor ngulon.

Semono uga Prayit lan Uni uga nggolek dalan kang apik supaya bisa sesambungan nganthi bale somah. Prayit golek cara kang apik supaya ora dituduh merjayani wong tuwane. Dalan kang dilakoni kanthi cara njaluk pitulungan marang Om Bisma. Om Bisma iku wong kang menehi pitulungan nalika agresi serangan Jepang, lan Om Bisma uga sing gawe akal sesambungane bapak lan ibune Prayit saengga bisa dipangestoni dening simbah kakung Prayit. Om Bisma gelem mbiyantu Prayit. Pethikan ing ngisor iki.

“Ya...ya, aku ngerti. Pancene budaya utawa adat ngono mau wis kadhung mbalung sungsum ing satengahing kaluwarga dalah brayate eyangmu. ya wis, Om bakal ngupaya mbiyantu kekarepanmu. Nanging apa kowe wis nate matur langsung ngenani babagan iki marang bapakmu ta Yit?”. (kaca 19, PS EILS No. 11, 2011).

Pethikan kasebut nyritakake yen Prayit wis ana ing omahe Om Bisma lan wis ngandharake apa kang dikarepake, yaiku pengin mbangun bale wisma karo Uni dulur misanane. Om Bisma sing ngerti kahanan sing diadhepi Prayit gelem mbiyantu Prayit supaya direstoni dening wong tuwane, nanging sadurunge Prayit diutus matur dhisik karo wong tuwane.

Om Bisma mbiyantu Prayit kanthi cara sowan bola-bali menyang wong tuwane Prayit lan Uni menehi pangerten sesambungane anak-anake nganti wong tuwane lilih. Kabukten ing pethikan ngisor iki.

“Wulan candhake Om Bisma sida mara menyang wong tuwane Prayit, saperlu ngrembug bab sesambungane Prayit lan Uni. Nanging sajak panggalihe wong tuwane Prayit isih angel banget nampa ngendikane Om Bisma. kanthi tlaten Om Bisma saben wulan mara, genti-genten menyang daleme wong tuwane Prayit lan wong tuwane Uni”. (kaca 20, PS EILS No. 16, 2011).

Pethikan kasebut nerangake yen Om Bisma ngupaya mbiyantu Prayit lan Uni kanthi mara menyang omahe kekarone lan menehi pangerten marang wong tuwane Prayit lan Uni masiya wong tuwane kekarone isih angel nampa kahanan sing kaya ngono iku mau. Om Bisma satemene ora percaya marang gugon tuhon sing kaya mangkono. Malah Om Bisma wedi yen katresnane Prayit lan Uni ora enggal diresmekake bakal tumindak sing durung wektune lan ora dikarepake. Kaya pethikan ing ngisor iki.

“...kamangka katone Uni lan Prayit ya wis cocog banget, wis padha mergawe lan kawawas saka umur ya wis wancine jejodhowan. Sing luwih mantep maneh yen kawawas saka agama ya sah-sah wae, ora ana hukum sing diterak.” (kaca 20, PS EILS No. 16, 2011).

Om Bisma ing pethikan kasebut ora ngugemi gugon tuhon. Dheweke percaya marang agama sing dianut lan agama Om Bisma ora ana aturan sing nglarang nikahan sadulur pancer wali. Mula Om Bisma gelem mbiyantu Prayit lan Uni, Wektu wis lumaku, Prayit nyuwun marang Om Bisma dinikahake kanthi cara nikahan climen, kang dianggep dalan paling apik. Om Bisma ing wiwitan ora sarujuk, nanging karena pangertene Prayit pungkasan Om Bisma gelem nganakake nikahake Prayit lan Uni kanthi cara nikahan climen.

“Rong wulan candhake Prayit lan Uni sida nikahan ana daleme Om Bisma kono. Anggone nikahan climen, mung ngundang tangga teparo lan kanca-kanca kantore wae. Kabeh ubarampe sing nyukupi Prayit lan Uni dhewe, dene Om Bisma dianggep minangka wong tuwane.” (kaca 19, PS EILS No. 17, 2011).

Pethikan kasebut nggambarake yen nikahan climen dipilih minangka dalan kanggo nikahan Prayit lan Uni. Nikahan dianakake ing omahe Om Bisma. Kabeh ubarampe sing nyiyapake Prayit lan Uni. Undangan mung sakiwa tengene Om Bisma lan kanca-kanca kantor. Wong tuwane Prayit lan wong tuwane Uni ora gelem nyekseni nikahane anak-anake. Wong tuwane kekarone isih ora menehi pangestu marang nikahane anak-anake. Kabukten ing pethikan ngisor iki.

“Wong tuwane Prayit lan wong tuwane Uni ora kersa nyekseni, senajan sadurunge wis disuwuni pangestu dening Prayit lan Uni. Wangsulane wong tuwane Uni lan Prayit padha: “Aku ora mantu lan aku ora rumangsa ngrabekne sapa-sapa”. (kaca 19, PS EILS No. 17, 2011).

Pethikan kasebut nggambarake kukuhe wong tuwane Prayit lan Uni. Wong tuwane isih kukuh ora menehi pangestu marang nikahane anake, malah menehi wangsulane yen ora rumangsa mantu lan ngrabekake sapa-sapa. Senajan dikaya apa Prayit lan Uni tetep nindakake nikahan kanthi cara climen ing omahe Om Bisma. Pethikan kasebut uga nyethakake yen wong tuwane

Prayit lan wong tuwane Uni isih percaya banget marang anane gugon tuhon nikahan sadulur pancer wali sing nduweni balak, yaiku bapake Prayit bakal mati.

Pernyata apa sing diarani gugon tuhon mau ana benere. Sawise Prayit lan Uni nikahan, Prayit antuk kabar saka Om Bisma liwat telpun yen bapake gerah ing rumah sakit nganti koma. Pethikan kaya andharan ing ngisor iki.

“Ngene lho, sadurunge aja kaget. Saiki kowe karo Uni enggala bali menyang Nganjuk. Amarga bapakmu gerah rada nemen nganti opname ana RSU Nganjuk. Tekanan dharahe dhuwur banget nganti kahanane saiki koma”. (kaca 20, PS EILS No. 17, 2011).

Pethikan kasebut ngandharake yen Om Bisma menehi pawarta marang Prayit. Om Bisma ngandharake yen bapake Prayit lagi gerah rada nemen nganti opname ing rumah sakit. Prayit sing lagi nampa pawarta iku mau banjur langsung golek silihan mobil kantor kanggo mulih menyang Nganjuk. Sawise teka rumah sakit, Prayit antuk kabar yen bapake wis tilar donya lan wis digawa mulih menyang omah. Kahanan sing kaya ngono iku ndadekake Uni ngrasa salah. Bab iku kaya pethikan ing ngisor iki.

“Bapak, pakdhe, kawula nyuwun pangapura ing kang kathah. Kawula dosa sanget dhumateng panjenengan pak dhe.. hu...”. (kaca 46, PS EILS No. 17, 2011).

Pethikan kasebut nggambarake Uni nduweni rasa salah wis nikah karo Prayit. sing diarani nikah karo sedulur pancer wali sing akibate ndadekake wong tuwane Prayit tilar donya kabukten. Ing kono Uni uga nyuwun ngapura marang maratuwane sing wis tilar donya. Wektu iku, simbahe Prayit uga ana ing papan kono. Simbahe Prayit kaya-kaya nduweni panyawang beda marang Uni. Pethikan ing ngisor iki.

“Uni ndhengengek nyawang. Pernyata simbah kakung. Nalika panyawange tempuk, simbah mlengos mirsani papan liya. Uni wis samekta supama ing papan kono simbah bakal nandukake deduka. Senajana dipatenana pisan paribasane Uni mung pasrah. Pangirane, simbah kakung bakal ngundamana yen dheweke sing nyebabake sedane pakdhene ya maratuwane kakung kuwi. Naning jebul ora simbah kakung mung mendel wae najan emoh mirsani Uni. (kaca 46, PS EILS No. 17, 2011).

Pethikan kasebut bisa nuduhake yen Uni nduweni panyawang yen simbahe bakal ndeduka marang dheweke amarga wis nikah karo Prayit miturut anggepan nikah sadulur pancer wali sing ndadekake pakdhene tilar donya. Dheweke ngrasa salah banget nganti-nganti dipatenana wektu iku ing kono ya mung pasrah wae. Panyawange Uni sing kaya mangkono iku salah. Simbahe Prayit mung meneng wae tanpa ngucap apa-apa. Simbah uga ora kersa mirsani Uni. Kahanan sing kaya ngono iku nggambarake yen simbahe Prayit isih durung bisa nampa kahanan sedane bapake Prayit. Yen dideleng saka solahe simbahe

Prayit marang Uni, cetha banget yen simbahe Prayit isih ngugemi gugon tuhon nikah sadulur pancer wali. Panyawang beda dituduhake dening ibune Prayit. Ibune Prayit kagungan pamawas yen sedane gaerane mula wis kersane Gusti Alloh SWT. Pethikan ing ngisor iki.

“Ah, ora ndhuk, kowe ora dosa. Kabeh mau pancen wis dikersakake dening Gusti Allah kang Murbeng Dumadi,” weruh-weruh Ibune Prayit wis nyedhak ana sandhinge. Ibune Prayit banjur pinarak njejeri Uni.

“Wis ndhuk, ora usah digetuni. Pakdhemu satemene wis mangestoni olehmu ningkahan karo Prayit. Delengen ta sing ana kamar ngarep kae. Saben dina pakdhemu thak-thok gawe box bayi cilik kanggo yen samangsa-mangsa anakmu utawa putune sing sepisanan lair,” ngendikane ibune Prayit karo ngelus-elus rambute Uni.

“Malah satemene suk wulan ngarep iki, pakdhemu uga wis ngrancang arep tindak Babat niliki kowe lan Prayit, nanging katone Gusti Alloh ngersakake seje,” mengkono sumambungane Ibune Prayit.

“Om Bisma satemene uga kepengen crita-crita akeh menyang kowe, nanging durung kober”, Om Bisma nyusul karo pinarak ana kursi sandhinge bubar nyumet rokok banjur ngendikan maneh.

“Sawise bola-bali Om Bisma sowan menyang wong tuwamu, banjur ngaturi wawasan akeh-akeh lan uga kawawas saka agama uga ora ana masalah, pungkasan bapakmu ngendika yen ngrestoni tumrap nikahanmu karo Uni. Malah piyambake ngendika, bener dhik Bisma kepriyea wae Uni uga isih dharahku dhewe masa aku arep tega. Mulane Uni, kowe aja mikir sing ora-ora, sing wigati kowe kudu njaga kasaranmu lan bayi sing ana kandhutanmu iku.” (kaca 46, PS EILS No. 17, 2011).

Pethikan kasebut nggambarake yen Ibune Prayit ora nyalahake Uni babagan tilar donya bapake Prayit. Ibune Prayit uga ngandharake yen sejatine bapake Prayit wis mangestoni sesambungane Prayit lan Uni, kabukti saka box sing ana ing kamar sing digawe bapake Prayit kanggo anake Prayit lan Uni utawa putune sing mbarep. Bapake Prayit uga wis nduwe rencana arep dolan menyang Babat saperlu ngdhanggi Prayit lan Uni uga kandhutane Uni. Ora mung iku wae, bapake Uni uga wis menehi pangestu marang sesambungane Prayit lan Uni awit saka andharane Om Bisma sing bola-bali sowan menyang omahe Uni lan menehi wawasan yen sesambungan nikah sadulur pancer wali ora ana alangan tumrap agama.

Kapitayan Marang Dhukun

Dhukun dhewe nduweni teges kang jembar, julukan dhukun ora mung winates ing wong kang nindakake kagiyatan ilmu gaib wae, nanging uga ana ing bidhang liyane. Kayata, wong kang nulungi wong wadon nglairake diarani dhukun bayi, ahli pijet diarani dhukun pijet, ahli sunat diarani dhukun calak, utawa ahli ngrias manten diarani dhukun paes. Julukan dhukun disandhang jalaran wong kasebut diangep nduweni kawruh kang

luwih ngenani upacara adat kang sesambungan karo prastawa kasebut. Bab ngenani dhukun pranyata isih ana ing cerbung EILS iki. Paraga kang minangka dadi dhukun utawa paranormal yiku simbahe Prayit. Iku kabukten ing pethikan ngisor iki.

“Windi kelingan banget yen Simbahe ana lingkungan kono pancen kesuwur kaya dene paranormal lan asring dirawuhi tangga teparo, malah ana sing rawuh saka njaba kutha barang, saperlu nemtokake dina kanggo pindhahan omah, kagungan kersa mantu, bukak usaha anyar utawa wiwit adeg omah”. (kaca 19, PS EILS No. 03, 2011).

Pethikan kasebut nggambarake yen simbahe Prayit iku minangka paranormal utawa dhukun sing wis misuwur ing masyarakat sakupenge. Akeh wong-wong saka luar kota sing nggoleki simbahe Prayit saperlu takon dina kanggo nemtokake samubarang, kayata pindahan omah, kersa mantu, lan nemtokake dina-dina becik liyane. Semono uga kaluwargane Prayit kang uga percaya marang Simbahe kang minangka dhukun utawa paranormal.

Kaluwargane Prayit sing isih percaya marang dhukun. Bab iku kabukten nalika ana sedulur saka Madiun kang njaluk idi utawa restu marang simbahe Prayit. Simbahe Prayit ora menehi idi lan pangestu, jalaran nduweni panemu yen sesambungan sedulur pancer wali mau kudu dibatalake. Sawise rong sisi candhake, Prayit antuk kabar yen keluarga Madiun sing arep nduwe gawe nikahake sadulur misanan mau dibatalake lan ora diterusake. Kahanan kang kaya mangkono iku dibuktekake ing pethikan ngisor iki.

“Embuh iku kalebu adat apa wewaler wektu semono pancen ora klebu atine babar pisan. Nalika rong wulan candhake sawise riyaya Prayit bali menyang Nganjuk, dheweke oleh kabar menawa sedulur saka Madiun mau ora sida dhaupake putrane”. (kaca 47, PS EILS No. 03, 2011).

Pethikan kasebut nggambarake yen sedulur saka Prayit kang asale Madiun mau uga percaya marang dhukun utawa paranormal, yaiku simbahe Prayit. Simbahe Prayit ora sarujuk marang nikahan sadulur pancer wali sing bakal nekake balak utawa bebaya.

Prayit sing ora nyangka uga ngalami kahanan kasebut malah nduweni pikiran suwalike. Dheweke ora percaya marang simbahe kang minangka dhukun utawa paranormal. Dheweke percaya marang Gusti Allah, kaya pethikan ing ngisor iki.

“Mangka katresnan antarane priya lan wanita mono mujudake anugrah Gusti kang Maha Wikan, ora perlu disambung-sambungake karo adat utawa thethek bengkek liyane, apa maneh karo nasib. Nasibe manungsa mung Gusti Allah sing nemtokake”. (kaca 20, PS EILS No. 06, 2011).

Pethikan kasebut nggambarake yen Prayit ora percaya marang simbahe sing nglarang nikahan sadulur pancer wali kaya kang diandharake simbahe Prayit marang sedulur saka Mediun. Prayit malah percaya kabeh sing ana ing donya iki sing nemtokake ya mung Gusti Allah. Dheweke percaya ora ana sesambungan antarane katresnane manungsa lanang lan wadon iku karo adat utawa kapitayan masyarakat Jawa.

Kapitayan Marang Ilmu Petungan

Petungan dina ing masyarakat Jawa ana rong jinis, yaiku dina becik lan dina ala. Dina becik yaiku dina apik, dianggep dina kang bisa nggawa berkah lan adoh saka bebaya. Dina becik iki umume digunakake kanggo lelungan, golek rejeki, duwe gawe (mantu), pindhah omah, lan liya-liyane. Dina ala yaiku dina kang ora becik, kang dianggep ing dina iku bakal akeh bebaya. Dina ala ora oleh gawe lelungan utawa duwe gawe lan sapanunggalane (Soemodidjojo, 2008: 7). Cerbung EILS uga ana ilmu petungan, kabuktekake saka simbahe Prayit minangka dhukun utawa paranormal sing misuwur ing masyarakat kono sing isih percaya marang kasaktene dhukun utawa paranormal sing bisa nemtokake dina apik lan ala. Bab iku kaya pethikan ing ngisor iki.

“... simbahe ana lingkungan kono pancen kesuwur kaya dene paranormal lan asring dirawuhi tangga teparo, malah ana sing rawuh saka njaba kutha barang, saperlu nemtokake dina kanggo pindhahan omah, kagungan kersa mantu, bukak usaha anyar utawa wiwit adeg omah”. (kaca 19, PS EILS No. 03, 2011).

Pethikan kasebut nggambarake yen masyarakat sing ana ing cerbung EILS isih percaya marang ilmu petungan kanggo nemtokake dina sing apik. Dina sing apik mau digunakake kanggo mbangun omah, pindhahan omah, kanggo yen ana wong sing pengin ngersakake mantu, buka usaha anyar. Bab sing kaya mangkono uga dipercaya dening paraga Prayit.

Prayit kang ora percaya marang anane gugon tuhon sedulur pacer wali, nanging nalika dheweke arep nikah karo Uni pranyata dheweke percaya marang dina apik. Dheweke nyuwun tulung marang Om Bisma supaya digolekakake dina sing apik kanggo nikahane. Bab kasebut dibuktekake ing pethikan ngisor iki.

“Sampun ta om, kuka nyuwun kanthi sanget kersoa ngurusaken serat-serat lan madosaken dinten ingkang sae kangge ningkahan kula mbenjing”. (kaca 43, PS EILS No. 16, 2011).

Pethikan kasebut ngandharake yen Prayit nyuwun tulung marang Om Bisma kanggo nggolekake dina sing becik kanggo nikahane. Prayit iku paraga kang ora percaya marang anane gugon tuhon sadulur pancer wali. Masiya ora percaya marang nikahan sadulur pancer wali, nanging dheweke isih percaya marang ilmu petangan sing digunakake kanggo nemtokake dina apik. Dina apik mau banjur digunakake kanggo nglangsungake nikahane dheweke karo Uni.

Sakabehe dhata lan andharan saka angket, bisa didudut yen dhata kasebut asale saka angket. Para responden kang ngisi angket adhedhasar pakaryan kang ditindakake wiwit siswa lan mahasiswa, wiraswasta, lan pegawai. Adhedhasar dhata lan andharan kasebut, yen satemene rata-rata masyarakat Jawa isih ngugemi kapitayan gugon tuhon nikahan sadulur pancer wali, dhukun lan kapitayan petungan dina becik masiya ana saperangan masyarakat kang ora percaya amarga luwih percaya marang agama Islam.

PANUTUP

Dudutan

Cerbung *Esem Ing Lingsir Sore* Salah siji karya anggitane Naryata. Cerbung iki kapacak ing kalawarti Panjekar Semangat wiwit edhisi 35 minggu IV wulan Agustus 2011 nganti edhisi 51 minggu III wulan Desember 2011. Cita iki kapacak ing rubrik crita sambung (cerbung) kang kaperang dadi 17 seri. Naryata sing jeneng asline Sunaryata lair ing Nganjuk 17 April 1955 minangka salah sawijine panganggit karya sastra modern. Cerbung iki nyritakake kahanane masyarakat Jawa kang isih percaya marang kapitayan-kapitayan leluhur, kang ditintangi kanthi tintingan antropologi sastra.

Adhedhasar asile panliten, supaya ora uwal saka panliten antropologi dibutuhake struktur pambangune crita kang kaperang dadi tema, alur, paraga lan setting. Tema kang kinandhut ing panliten iki yaiku tema sosial kapitayan Jawa. Alur kang digunakake ing panliten iki yaiku alur maju. Paraga kang isih percaya marang kapitayan Jawa yaiku simbahe Prayit, wong tuwane Prayit lan Uni. Dene paraga sing ora percaya yaiku Prayit, Uni, lan Om Bisma. Setting ing cerbung iki nggunakake kutha Nganjuk, Mediun, Kediri lan Babat.

Wujud Kapitayan-kapitayan kang isih diugemi dening masyarakat sajrone cerbung EILS yaiku (1) kapitayan marang gugon tuhon, yaiku kapitayan marang nikahan sadulur pancer wali kang ora oleh dileksanakake. Nikahan sedulur pancer wali nduweni wewaler yaiku bapake sing lanang bakal mati, (2) kapitayan marang dhukun, (3) kapitayan marang ilmu petangan. Saka katelu aspek antropologis iku mau mangaribawani masyarakat supaya kapitayan Jawa lan uga bisa diteliti kanthi tintingan antropologi.

Panliten iki nduweni pamawas saka masyarakat Jawa kang bakal ndhudhah kapitayan masyarakat babagan kapitayan sajrone cerbung EILS. Cara kanggo ndhudhah kapitayan yaiku kanthi cara nyebarake angket. Adhedhasar dhata lan andharan ing ndhuwur, bisa didudut yen para responden kang ngisi angket adhedhasar pakaryan kang ditindakake saben dinane kanthi jumlah responden 50 respondhen kaperang wiwit pelajar lan mahasiswa 23 responden, wiraswasta 12 responden, lan pegawai 15 responden. Asil angket kasebut bisa didudut yen satemene masyarakat Jawa isih ngugemi kapitayan gugon tuhon pernikahan sadulur pancer wali lan kapitayan petungan dina becik.

Pamrayoga

Adhedhasar panliten ngenani kapitayan Jawa kang ngrembaka sajrone cerbung *Esem Ing Lingsir Sore* kang

diandharake ing bab-bab sadurunge, pranyata isih akeh banget kapitayan-kapitayan jawa kang ngrembaka ing masyarakat. Mula, panliten iki kaajab bisa dadi sumbangsih tumrap panliten sastra liyane. Mligine kang mawa tintingan Antropologi sastra, senjata isih akeh sing kurang lan isih akeh tembung-tembung kang durung sampurna.

Panliten iki kaajab bisa nambah kawruhe para pamaos ngenani makna kapitayan sajrone bebrayan Jawa kang tumeka saiki isih diugemi. Panliten iki bisaa uga dadi tuladha kanggo masyarakat amrih bisa ngundhuh bab-bab sing apik lan ngadohi bab sing ala.

- Sudikan, Setya Yuwana. 2007. *Antropologi Sastra*. Surabaya: Unesa University Press
- Suhariato, S. 1982. *Dasar- Dasar Teori Sastra*. Surakarta: Widya Duta.
- Surachmad. 1985. *Pengantar Penelitian Dasar, Metode Dan Teknik*. Bandung: Tarsito.
- Suwarni dan Widayati, Sri Wahyu. 2011. *Dasar-dasar Upacara Adat Jawa*. Surabaya: Bintang.
- Teeuw, A. 1984. *Sastra dan Ilmu Sastra Pengantar Teori Sastra*. Jakarta: Pustaka Jaya

Kamus

- TIM Penyusun. 2006. *Kamus Besar Bahasa Indonesia*. Jakarta: Balai Pustaka

KAPUSTAKAN

- Aminuddin. 1990. *Pengembangan penelitian Kualitatif: Dalam Bidang Bahasa dan Sastra*. Malang: HISKI (Himpunan Sarjana Kesusastraan Indonesia)
- Aminuddin. 2010. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Baru Algesido
- Arikunta, Suharsimi. 1992. *Prosedur Penelitian*. Jakarta: Rineka Cipta
- Endraswara, Suwardi. 2003. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka widyatama
- Hardjowirogo, Marbangung. 1980. *Adat Istiadat Jawa*. Bandung: Patma.
- Hariwijaya M. 2005. *Tata Cara Penyelenggaraan Perkawinan Adat Jawa*. Jogjakarta: Hanggar Kreator
- Hartoko, Dick dan Rahmanto B. 1986. *Pemandu Didunia Sastra*. Yogyakarta: Kanisun
- Hutomo, Suripan Sadi. 1991. *Mutiara Yang Terlupakan: Pengantar Studi Sastra Lisan*. Surabaya: HISKI Komda Jatim
- Koentjaraningrat. 1980. *Sejarah Teori Antropologi I*. Jakarta: UI Press.
- Koentjaraningrat, dkk. 1984. *Kamus Istilah Antropologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan
- Koentjaraningrat. 1994. *Kebudayaan Jawa*. Jakarta: Balai Pustaka.
- Moelong, Lexy J. 2007. *Metodologi Penelitian Kualitatif Edisi Revisi*. Bandung: Rosdakarya
- Naryata. 2011. *Esem ing Lingsir Sore*. Surabaya: Panjebar Semangat Edisi 35-51 Agustus-Desember
- Nurgiyantoro, Burhan. 2009. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press
- Padmosoekotjo. 1953. *Ngrengrengan Kasusastran Jawa*. Jogjakarta: Soejadi.
- Poerwadarminta, WJS. 1939. *Baoesastra Djawa*. Jakarta: J.B Woltr's Uigeverest Maatschappij
- Ratna, Nyoman Kutha. 2011. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Belajar
- Stanton, Robert. 1964. *Teori Fiksi*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Sudaryanto. 1993. *Metode dan Aneka Tehnik Analisis Bahasa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press.